

УДК 911.3

ШМАГЕЛЬСЬКА М.О.

КЛАСИФІКАЦІЯ АНТРОПОГЕННИХ МІКРООСЕРЕДКОВИХ ПРОЦЕСІВ

Постановка проблеми. Сучасні дослідження закономірностей розвитку природних (натуральних, натурально-антропогенних і антропогенних) ландшафтів дали можливість розробити концепцію ландшафтно- і екологічно дестабілізованого середовища як якісно особливої фази в еволюції біосфери й, загалом, географічної оболонки [4, 5]. Згідно з цією концепцією дестабілізоване середовище характеризується аномально швидкими змінами структурної

організації геокомпонентів і геоландшафтів та зв'язків між ними. Як результат – виникають нові подразнення в їх реакції на зовнішні впливи і формуються непередбачені раніше тренди у розвитку природного середовища. Ці явища є найменш вивченими у сучасному ландшафтознавстві.

Дослідження мікроосередкових процесів розпочалися лише наприкінці ХХ сторіччя завдяки працям В.С. Залетаєва [4] і Н.М. Новикової [5]. В подальшому вони були продовжені співробітниками Інституту водних проблем при РАСХН [5]. В Україні мікроосередкові процеси в 90-х роках ХХ ст. вперше почав вивчати Л.І Стефанков [7] та частково інші співробітники кафедри фізичної географії Вінницького педуніверситету [8]. Ці дослідження стосуються лише мікроосередкових процесів в гідрогенних ландшафтах і майже не вивчався їх розвиток в інших класах антропогенних ландшафтів. Відповідно і не проводилась класифікація мікроосередкових процесів.

Результати дослідження. Різноманіття мікроосередкових процесів дає можливість їх класифікувати. Класифікацій може бути багато. Найбільш узагальнена схема класифікації мікроосередкових процесів показана на рис.1. Усі мікроосередкові процеси об'єднані в один клас. Підкласи виділено за чинниками які їх формують: натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні. *Типи* мікроосередкових процесів виділено за: а) натуральні – натуральним чинником, що є провідним у їх формуванні; б) антропогенні – за видом господарської діяльності людей; в) натурально-антропогенні – за складністю проявів взаємозв'язків, що формуються під натуральним і антропогенним впливом. *Вид* мікроосередкових процесів виділено за способом ведення того чи іншого виду господарської діяльності, що зумовлює їх розвиток.

У зв'язку з тим, що натуральні мікроосередкові процеси у межах Середнього Побужжя зараз проявляються слабо, вони не фонові й на загальний екостан ландшафтних комплексів впливають лише частково, в цьому дослідженні їх детального аналізу не проведено.

Класифікація видів господарської діяльності людей та ландшафтів, що сформувалися під впливом цієї діяльності, прийнята за Ф.М. Мільковим [6] та Г.І. Денисюком [3].

Мікроосередкові процеси в селитебних ландшафтах. Сам факт появи селитебних осередків серед (або в структурі) натуральних ландшафтів як чужорідних елементів, призводить до активізації осередкових процесів як внутрішніх, що визначають його саморозвиток, так і зовнішніх, що визначали його взаємозв'язки з прилеглими ландшафтними комплексами. На початкових стадіях розвитку селитебні мікроосередки були представлені незначними за площею поселеннями, що органічно висувалися в натуральні ландшафти і залежали від них. Яскраво виражених негативних процесів у цей час не спостерігалось, тому поява чи зникнення таких селитебних мікроосередків суттєвого впливу на навколишнє середовище не мала.

В подальшому вплив селитебних осередків на екологічний стан навколишнього середовища зростав у двох випадках: суттєвому збільшенні площі і населення в окремих поселеннях та при об'єднанні їх в групи поселень, розташованих на незначних відстанях одне від одного. Здебільшого це були поселення сільського або хутірського типу. Прояв мікроосередкових процесів тут знайшов відображення лише на двох компонентах – рослинності й ґрунтовому покриві. Це була перша – ґрунтово-рослинна фаза розвитку селитебних

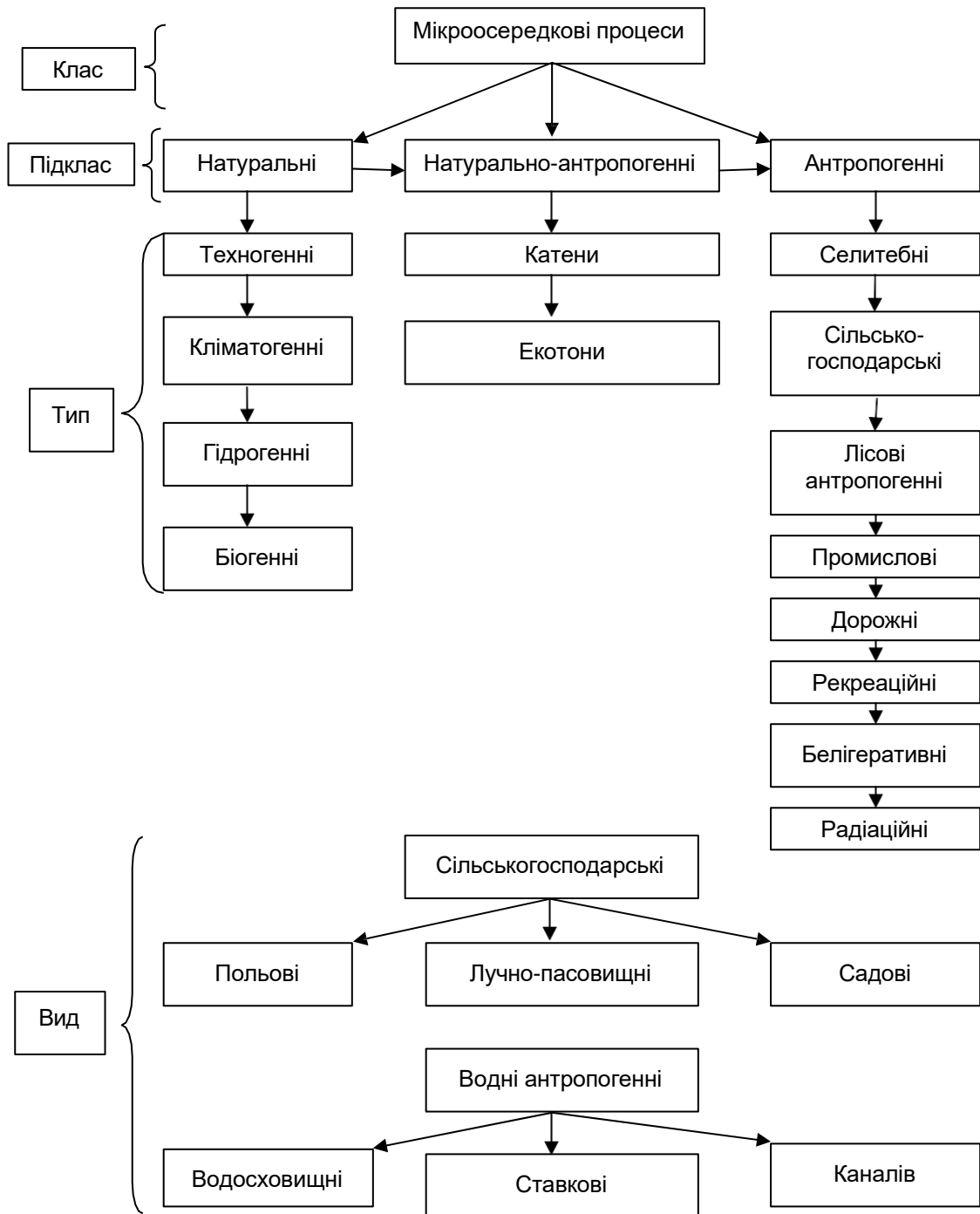

Рис. 1. Класифікація мікроосередкових процесів

мікроосередкових процесів, що частково зачіпали й мікроформи поверхні, особливо в місцях будівництва городищ, оборонних валів і ровів та курганів. Як результат сформувалися й почали функціонувати сільські селитебні ландшафти.

Друга фаза розвитку селитебних мікроосередкових процесів пов'язана з будівництвом і функціонуванням містечок. Крім ґрунтово-рослинного покриву активно почали використовувати поверхневі форми й водні маси у межах численних містечок. Відбулося значне розширення площ, обсягів (верх, низ) та населення селитебних осередків, відповідно зріс їх вплив на навколишнє

середовище, особливо прилеглий до містечок ґрунтово-рослинний покрив і тваринний світ. Мікроосередкові процеси поступово переросли в мезоосередкові, в результаті чого почали формуватися інші парадинамічні й парагенетичні взаємозв'язки між ландшафтними комплексами й інші селитебні ландшафти – містечкові.

Третя фаза розвитку селитебних мікроосередкових процесів розпочалася з формування й функціонування міст. У містах, з розвитком мікро- і мезоосередкових процесів, поступово були задіяні усі геокомпонентні та ландшафтні комплекси, що призвело до формування *мезоосередкових процесів*, двоюрисної (підземної і наземної) структури та нових міських ландшафтів. З появою цих трьох підкласів (за Г.І. Денисиком)[3] селитебних ландшафтів і відповідних їм мікро-, мезо- і макропроцесів на будь-якій території чи акваторії, починається активний процес антропогенізації натуральних та формування антропогенних ландшафтів, що врешті-решт призводить до зміни екостану регіону.

Мікроосередкові процеси в сільськогосподарських ландшафтах формуються при:

а) необґрунтованому розорюванні: лінійна й площадна ерозія, акумуляція ґрунту у підніжжях схилів, прояви карсту, тощо;

б) надмірному випасанні худоби на схилах (мікростежки, кущові “стілки”, мікрозсуви), окремих ділянках степу (опустелювання), а також сінокошіні (заміна різноманітня трав, одно- двовидовим складом або бур'янами);

в) непродуманій меліорації (підтоплення й формування мікроозер, терасування схилів, опустелювання та ін.);

г) нераціональному веденні садівництва: ерозія і зсуви на терасованих схилах, забур'янення, розвиток шкідників. В польових і лучно-пасовищних ландшафтах мікроосередкові небажані процеси при активному розвитку можуть призвести до формування мезо- і макропроцесів. У смузі мішаних хвойно-широколистих лісів надмірне осушення визвало процеси зпустелювання, в степу – підтоплення й засолення ґрунтів, перезволоження западин.

Мікроосередкові процеси спостерігаються також при формуванні водних антропогенних ландшафтів[3] та гідротехнічному будівництві[7], в дорожніх [1], промислових [2] і навіть рекреаційних ландшафтах.

Висновок. Широке розповсюдження антропогенних мікроосередкових процесів дає можливість провести їх класифікацію з виділенням типів, підтипів і видів. При активному розвитку мікроосередкові процеси призводять до розвитку мезо – і макроосередкових процесів практично в усіх класах антропогенних ландшафтів. Їх детальні дослідження – прямий шлях до обґрунтованих заходів щодо поліпшення функціонування сучасних ландшафтів, їх раціонального використання та охорони.

1. Вальчук О.Н. Конструктивно-екологічний аналіз дорожніх ландшафтів Східного Поділля: Автореф. дис. канд. геогр. наук. – Чернівці, 2005. – 20 с.
2. Гудзевич А.В. Динаміка техногенних ландшафтів поділля: Автореф. дис. ... канд. геогр. наук. – Львів, 1996. – 22 с.
3. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
4. Залетаев В.С. Анализ экологической дестабилизации природной среды как путь познания деструктивных и созидательных процессов в природно-антропогенных системах // Землеведение и глобальные проблемы современности. – М.: ИГ АН СССР, 1998. – С.99-101.
5. Микроочаговые процессы – индикаторы дестабилизированной среды /Под ред. Н.М. Новиковой. – М.: РАСХН, 2000. – 193 с.
6. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты – М.: Мысль, 1973. – 222 с.
7. Стефанков Л.И.

Влияние водохозяйственного строительства на развитие природных комплексов поймы Южного Буга: Автореф. дисс. канд. геогр. наук. – Москва: ГУЗМ, 1996. – 28с. **8.** Стефанков Л.І., Паращук Н.В. Водогосподарське будівництво і рослинність заплави Південного Бугу // Середнє Побужжя. – Вінниця: Гіаніс, 2002. – С. 203-215. **9.** Хасцький Г.С. Аквальні і водно-болотні ландшафти Поділля: Автореф. дис. канд. геогр. наук. – Чернівці, 2006. – 20 с.

The classified of micro centered processes together with some definitions of their type, sub and kinds. Some examinations have also been done as to their presents in the structure of selitebni and agricultural landscapes. The article also shows their importance for the optimithation off modern landscapes and also how to protect them.